

Tunisien och demokratis inneboende instabilitet

Karim Zakhour

Tunisia and the Inherent Instability of Democracy

Following a decade of democratic consolidation since the fall of dictator Zine El Abidine Ben Ali, the Tunisian democratic process has now faltered. Since coming to power in a landslide election in 2019, former law professor Kais Saied has undermined democracy at every turn. Saied came to power largely through the support of the same youth that ten years earlier had led the protests against Ben Ali. This article makes the case that in order to understand the youths seeming rejection of democracy, we must first investigate how they understand democracy and what expectations surround it. The article is based on fieldwork among young men in interior, historically marginalized regions, of the country between 2015 to 2019. Democracy, for many young men, implies a state that can provide “bread and dignity”, understood as a responsive state beyond political representation. This can be contrasted with the young men’s experience of democratic transition, which they associated with uncertainty and instability.

Introduktion

De senaste tio åren, allt sedan den tunisiska diktatorn Ben Ali flydde från Tunis i januari 2011, har Tunisien lyfts fram som en demokratisk förebild för andra länder i arabvärlden. I ett demokratiseringsteoretiskt perspektiv ter sig Tunisiens relativt sett lyckade transitionsprocess föga förvånande. Enligt så kallad moderniseringsteori krävs rätt strukturella förutsättningar för att ett land ska genomgå en demokratisering; industrialisering, urbanisering, hög utbildning och en stark medelklass är alla viktiga faktorer (Lipset 1959). Struktur-historisk demokratiseringsteori skulle lägga till en stark fackföreningsrörelse som centralt (Collier 1999). Enligt så kallad transitionssteori är den politiska elitens vilja att samarbeta den avgörande faktorn (O’Donnell, Schmitter & Whitehead 2013), medan konsolideringsteori lägger fokus på ett

Karim Zakhour är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
E-post: karlkarim.zakhour@statsvet.su.se

starkt civilsamhälle (Diamond 1999; Huntington 2012). Alla dessa teorier kan därmed på olika sätt förklara Tuniens relativa succé.

Med en välutbildad, urban befolkning och en ekonomi som inte främst är beroende av naturresurser, samt en stark fackföreningsrörelse, har landet rätt strukturella förutsättningar. Landet har dessutom utvecklat ett livskraftigt och dynamiskt civilsamhälle sedan revolutionen och har en tradition av politisk konsensuskultur. Dessutom, och i kontrast till de flesta andra arabländer, saknar landet helt en historia av en interventionistisk militär (Bellin 2013). Förutsättningarna har med andra ord varit goda och de olika demokratiskt valda tunisiska regeringarna har det senaste decenniet i mångt och mycket följt statsvetares och västerländska organisationers råd genom att fokusera på de institutionella och politiska aspekterna av demokratiseringen (İşleyen 2015; Fulco & Giampaolo 2023). Trots detta är nu demokratin i Tunesien allvarligt hotad. Tio år av folkvalt styre har gett upphov till ett utbrett politikerförakt, framför allt riktat mot etablerade partier och parlamentariker som anses korrupta och, kanske ännu värre, ineffektiva och kraftlösa. Den 30 mars 2022 upplöste Tuniens folkvalde president Kais Saied landets parlament i vad som har kommit att kallas för en konstitutionell kupp, och sedan dess har alltmer av de hårt vunna demokratiska friheterna i landet rullats tillbaka (Kashina 2022). Det är för tidigt att dödförklara Tuniens demokrati, men Saieds auktoritära populism gör det särskilt angeläget att förstå vilka faktorer som legat bakom landets demokratiska motgångar.

Demokratis inneboende instabilitet

Med utgångspunkt från den franske politiske filosofen Claude Leforts föreställning av demokrati som *symbolisk instabilitet* vill denna artikel påvisa att det finns en inneboende instabilitet i demokratin, en instabilitet som blir särskilt tydlig under transitionsprocesser, då den blir mindre *symbolisk* och mer *upplevd*. Transitionsprocessen associeras ofta till ökad osäkerhet och otrygghet. Denna upplevelse skall kontrasteras mot uppfattningar och förväntningar om vad demokrati anses representera. Demokrati ses inte sällan som intimt sammankopplat med ”värdighet”; en demokratisk stat är en stat som kan erbjuda trygghet och arbete. Artikeln driver tesen att det är motsättningen mellan en förväntan på värdighet och den faktiska situationen, i form av ekonomisk otrygghet, som gett upphov till en utbredd frustration och ilska över demokratiseringen, i det här fallet bland unga män i särskilt utsatta grupper. Genom att studera unga män och deras erfarenheter i marginaliserade områden som Kasserine och Gafsa kan vi mer i detalj belysa hur transitionsprocesser kan förknippas med ökad osäkerhet och otrygghet.

Materialet för artikeln är baserat på fältstudier mellan 2015 och 2019, ursprungligen utfört för mitt avhandlingsarbete.¹ I sammanlagt ett år följde jag ett tjugotal ofta arbetslösa, yngre män i Kasserine och Gafsa och deras vänner.

Första delen av artikeln ger en kort överblick över utvecklingen i Tunisien sedan självständigheten, med särskilt fokus på händelseförloppet sedan 2011. Andra delen av artikeln fokuserar på de unga männen och deras upplevelse av demokratiseringen och deras förväntan på demokratin, formade av relationen till staten och de senaste tio årens demokratiska experiment.

Presidentiell monarki

När den desperate, tjugosexårige gatuförsäljaren Mohamed Bouazizi tände eld på sig själv den 17 december 2010 på ett torg i den lilla staden Sidi Bouzid i södra Tunisien, blev det startskottet till det som sedan kommit att kallas för den arabiska våren. Demonstranter samlades dagen efter i Sidi Bouzid och trots rapporter om polisiärt övervåld spreds protesterna snabbt till andra delar av regionen och närliggande städer, samt i början av december till Tunis och resten av landet. Den 14 januari, efter flera misslyckade försök att dämpa protesterna, flydde president Zine El Abidine Ben Ali och hans familj ur landet. Han hade då styrt Tunisien i över 23 år. Upproret i Tunisien tog de flesta observatörer på sängen. Tunisien ansågs som regionens stabilaste land (Durac & Cavorata 2009: 15). Men, som så ofta är fallet, dolde sig konflikter, frustrationer och motsättningar under den till synes lugna ytan; motsättningar med långa historiska rötter.

Sedan självständigheten från Frankrike 1956 och fram till den blodlösa kuppen 1987 leddes Tunisien av "landsfadern" Habib Bourguiba. Bourguiba, som föddes 1903 i kuststaden Monastir, tillhörde den lilla men framväxande klass av tunisier som utbildat sig i Frankrike. Bourguiba studerade juridik vid Sorbonne och arbetade länge som journalist när han återvände till Tunisien. Han deltog i kampen för självständighet via det politiska partiet *Destor* (Konstitutionen). Han var 1934 med och grundade partiet *Neo-Destor* (Nya konstitutionen) då det gamla partiet ansågs alltför snävt elitistiskt. Tillsammans med den tunisiska fackföreningsrörelsen lyckades *Neo-Destor* mobilisera stora delar av samhället i kampen mot det franska kolonialväldet. Under början av 1950-talet utbröt en maktkamp i partiet mellan Bourguiba och Saleh Ben Youssef.

Bourguiba förespråkade en mer tillmötesgående politik gentemot Frankrike medan Ben Youssef krävde en hårdare linje. Bourguiba fick sitt starkaste stöd från småborgare och handelsmän i de rika kuststäderna, medan Ben Youssef stöddes av arabnationalister och kommunister, samt det fattiga södern. Den

1 Jag disputerade 2020 vid Stockholms universitet på avhandlingen *While We Wait: Democratization, State and Citizenship among Young Men in Tunisia's Interior Regions*.

ibland våldsamma konflikten mellan de två grupperingarna slutade med Bourguibas seger och när självständigheten utropades 1956 var Bourguiba landets obestridde ledare (Zghal 1973; Anderson 1986; Murphy 1999).²

Landet skulle nu moderniseras snabbt. Monarkin avskaffades, polygami förbjöds och en ny konstitution infördes. Officiellt var landet en parlamentarisk demokrati, men har senare kallats för en ”presidentiell monarki” (Perkins 2014: 137), där alltmer makt samlades i Bourguibas händer. Bourguiba kontrollerade en statsapparat som var relativt autonom från samhället i övrigt, även om den dominerades av personer från de rikare kustområdena (Zghal 1973: 228).

Statens framträdande roll i utvecklingen i Tunisien, precis som i andra delar av den postkoloniala världen, ses ofta som ett uttryck för en svagt utvecklad klasstruktur. Landet saknade både en stark borgarklass som kunde leda industrialiseringen och en arbetarklass som kunde initiera och mobilisera sociala rörelser underifrån. Statsvetaren Nazih Ayubi skriver om hur staten i arabvärlden agerat efter självständigheten: “The state here comes to fulfil a compensatory function and to enforce a certain kind of formal unity on a body that is not socially homogeneous or balanced” (2009: 173).

Denna form av styrning har kommit att kallas för en ”auktoritär korporativistisk statsmodell” (Murphy 1999; Redissi 2004), eller “korporativ populism” (Ayubi 2009). De politiska partier som ansvarar för den nationella befrielsen tar på sig rollen som både medlare och representant för de olika sociala krafterna i landet. Den allmänna inriktningen för den korporativistiska modellen är att tona ned de sociala motsättningarna och fokusera på “konsensus” och sammanhållning, även om staten och mer specifikt, som i Tunisien fall Bourguiba själv, blev dess enda legitima röst.³

Utmaningen för Bourguiba med denna form av korporativistisk populism var att samtidigt mobilisera och avpolitisera massorna. Folket skulle mobiliseras i syfte att modernisera landet men de ansågs inte ha en egen politiska agens, utan skulle ledas av partiet och i slutändan av den store ledaren själv.

Det var en samtidigt repressiv och inkluderande process av stats- och nationsbyggande, där förhoppningarna som formats och formulerats under självständighetskampen nu skulle förverkligas (Perkins 2014: 138). Grupper som tidigare befunnit sig i periferin av det tunisiska samhället eller exkluderats helt skulle nu inkorporeras i staten genom ett expanderande utbildningssystem, ett modernt hälso- och sjukvårdssystem, samt tillhandahållandet av en rad statliga subventioner av basvaror (Rudebeck 1967: 68-75).

Den snabba moderniseringen ledde till en djupgående förändring av

2 Bland många grupper lever minnet av Ben Youssef kvar än idag.

3 Denna form av auktoritär korporatism är inte ovanlig, särskilt i Latinamerika och arabvärlden. Det är vad Schmitter (1974) benämner som “statskorporatism” och bör särskiljas från västlänternas “sociala” korporatism, kanske bäst representerad av Sverige. Den populistiska dimensionen av korporativismen syftar på inkluderingen av lägre klasser i statsapparaten för första gången (Ayubi 2009: 217).

medborgarnas förväntningar på staten. Framför allt sågs fast arbete, ofta inom staten, som vägen till värdighet och modernitet, och relationen till statsapparaten, snarare än familj, stam eller religion blev allt viktigare (Hermassi 1986; Zayzafoon 2005).

Från auktoritär populism till polisstat

Under 1970-talets Tunisien, liksom i många forna kolonier, blev den statsledda utvecklingsmodellen alltmer lamslagen av ineffektivitet och korrupktion. Detta, tillsammans med de stigande kostnaderna för basvaror och en demografisk explosion, resulterade i en kris för staten och ledde till omfattande protester och upplopp.⁴ Dessa slogs brutalt ner och Bourguibas välde kom att bli alltmer despotiskt (King 2003; Salamé 1994).⁵ Fackföreningsrörelsens tidigare något självständiga roll begränsades nu kraftigt. I stället kom i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet i växande grad olika islamistiska rörelser att ta plats i samhället. Den mest välorganiserade och populära av dem var *Mouvement de la Tendance Islamique*, ledd av Rached Ghannouchi.

Rörelsen stämplades snart som ett säkerhetshot och medlemmar fängslades och torterades. En ökande känsla av kris samt oron över Bourguibas växande senilitet banade väg för ett maktövertagande av Zine El Abidine Ben Ali, en general från armén och polisen, som hade tjänstgjort som både inrikesminister och premiärminister. Ben Ali tog makten 1987 genom att förklara Bourguiba mentalt otillräknelig (Krämer 1994; Camau & Geisser 2004).

Ben Alis maktövertagande gav upphov till förväntningar bland tunisier om en mer öppen politisk ordning. Det började bra: många politiska fångar släpptes och det gavs ökat utrymme för medborgerliga grupper och oppositionella partier. Ben Ali påskyndade även de liberaliseringsprogram som Bourguiba påbörjat, understödda av Internationella valutafonden och Världsbanken. Tunisien ingick också avtal med EU om frihandelszoner. Denna korta period av relativ politisk öppenhet varade dock inte länge och snart attackerades oppositionsgrupper och islamister fängslades och torterades (Alexander 1997; Willis 2014). Underrättelsetjänsten blev alltmer inflytelserik. Schraeder och Redissi skriver:

The key to the state's control was a set of security forces commonly assumed to number as high as 130,000 – enough to saddle Tunisia and its 10.5 million people with a police presence as large as that of France, a country with almost six times Tunisia's population (2011: 6).

4 Mot slutet av 1970-talet hade den tunisiska staten en av världens högsta skuldkvoter i förhållande till BNP (Perkins 2014: 153).

5 1974 förklarades Bourguiba för "president på livstid".

När Ben Ali gång på gång ”vann” presidentvalen var det med över 90 procent av rösterna, en tydlig signal om valfusk och systemets slutenhet snarare än Ben Alis popularitet.

Samtidigt som repressionen trappades upp lade regimen stor möda på att marknadsföra Tunisien som ett välfungerande och stabilt land. Inåt, mot den egna befolkningen, betonades Tunisien som det exceptionella arablandet som var mer utbildat, jämlikt och jämställt, samt mer konsensusorienterat och konfliktfritt än andra länder i regionen. Utåt, mot biståndsgivare och handelspartners, talades det om ”det tunisiska ekonomiska miraklet” och lyckade strukturomvandlingsprogram. Bakom påståendena om imponerande tillväxt gömde sig dock växande socio-ekonomiska problem och de manipulerade siffrorna dölde *en alltjämt ökande fattigdom bland stora delar av befolkningen* (Hibou 2011). Mot slutet av 1990-talet var den tunisiska staten varken korporativistisk eller populistisk utan hade utvecklats till en fullbordad polisstat.

Marginaliserade regioner och ungdomar

Tunisien är ett litet och etniskt och religiöst relativt sett homogent land. En klyfta med långa rötter tillbaka i tiden är dock den mellan de rikare kustområdena och de inre västliga och sydliga regionerna som länge bebotts av nomadiska eller semi-nomadiska stammar med ett komplext förhållande till centralstaten. Vid tiden för självständigheten var dessa regioners befolkningar bofasta och hade entusiastiskt engagerat sig i kampen mot fransmännen. Stora ansträngningar gjordes för att införliva dem i den framväxande staten. Detta underminerades av det faktum att kustregionerna hade lidit mindre under kolonialismen och utvecklat ett starkt kommersiellt jordbruk.⁶ Befolkningen längs med kusterna hade därför bättre förutsättningar att dra nytta av de ekonomiska möjligheterna efter självständigheten (Zghal 1973; King 2009; Perkins 2014).

Även om de sydliga och västliga regionerna sedan självständigheten fått betydande statligt stöd och fattigdomstalen minskat, har deras relativa armod i förhållande till kusten fortsatt att öka (Seddon 1989: 124). Särskilt regioner som Kasserine, Gafsa och Sidi Bouzid har släpat betydligt efter andra delar av landet. Idag är dessa regioner fyra gånger så fattiga som resten av landet och många livnär sig på att smuggla varor mellan Algeriet och Tunisien. Det är i dessa områden protester mot Bourguiba och Ben Ali gång på gång börjat: och det har framför allt varit unga arbetslösa män som varit pådrivande (Santini 2018:30).

Tunisien upplevde under tiden efter självständigheten en väldigt snabb befolkningsökning. En stigande utbildningsnivå bland både tunisiska män

6 Sahelregionen i kusten där både Bourguiba och Ben Ali kom ifrån och där en stor del av medelklassen och eliten efter självständigheten har sina rötter, hade redan före den franska koloniseringen en historia av privat familjeegendom och entreprenörskap (White 2001).

och kvinnor bidrog så småningom till att fertiliteten sjönk i en allt snabbare takt, men i början av 2000-talet utgjorde unga fortfarande omkring 30 procent av befolkningen, många av dem arbetslösa.⁷ Ben Ali försökte ta itu med ungdomsarbetslösheten genom att expandera universitetssystemet och öka antalet studerande. När dessa tagit sin examen resulterade det i att kategorin unga arbetslösa med universitetsutbildning, och därmed stora förhoppningar, kom att öka drastiskt (Haouas, Sayre & Yagoubi 2012; Boughzala 2013).

Trots flera strukturomvandlingsprogram sedan 80-talet, där staten privatiserat stora sektorer och dragit tillbaka investeringar i industrier, behöll den tunisiska staten sina subventioner på livsmedel och ökade kontinuerligt antalet statsanställda i ett försök att undvika allt för stor social oro. Tunisiens ekonomi kom att delas upp i tre sammanlänkade delar. En del var den subventionstunga och hårt reglerade statliga sektorn, en annan den export- och turisminriktade och en tredje, den informella sektorn utanför direkt statlig kontroll, där smuggling och annan illegal eller semi-legal verksamhet pågick och där allt fler unga män från marginaliserade regioner arbetade. Även om den statligt finansierade sektorn fortsatte att växa, kunde den inte absorbera den massiva ökningen av universitetsutbildade unga. I stället var det särskilt den informella delen av ekonomin som expanderade (Hibou 2006; Meddeb 2020).

Ben Ali-staten betonade både arbetets sociala och moraliska betydelse och visade sig samtidigt oförmögen att ge mer än löften. Att bristen på "värdiga" anställningsmöjligheter skulle vara särskilt avgörande för unga män är delvis sammankopplat med att stabil, gärna statlig, anställning möjliggör äktenskap (Paciello, Pepicelli & Pioppi 2016). Att arbeta för staten, på sätt och vis bli en del av staten, har blivit djupt sammanflätat med att bli vuxen och i viss mån att bli fullvärdig medborgare (Zakhour 2020). Att revolutionen tog sin början bland unga arbetslösa i marginaliserade områden var därför ingen slump.

Från revolution till konstitution

Ungdomsarbetslöshet och regional marginalisering var nyckelorsaker, men knappast de enda faktorerna bakom revolutionen. Unga män från områden som Sidi Bouzid och Kasserine kom att förkroppsliga den revolutionära andan, men revolutionen förenade tunisier från alla samhällsskikt och visade på i vilken utsträckning Ben Alis styre hade blivit impopulärt bland tunisierna i stort. Grupper i landet förenades i ett krav på att störta Ben Ali, "dégagé", såväl som i de mera ambitiösa slagorden "arbete, frihet och nationell värdighet" (*shughl, hurriyya, karama wataniya*).

Protesterna kombinerade krav på politiska och socioekonomiska rättigheter. Grovt förenklat kan man säga att kraven från medelklassen var klassiskt

7 Tunisia hade redan i början 2000-talet lika låg fertilitet som Frankrike (Courbage & Todd 2014: 22).

liberala, dvs. skydd från staten och dess godtycklighet, medan de unga från de inre regionerna ville att staten skulle skapa jobb och möjligheter till social rörlighet (Ayebe 2011: 476).

De första kraven tillmötesgick regimen snabbt, medan de andra visade sig mer komplicerade att realisera. I stället kom de första åren efter revolutionen att domineras av konstitutionella frågor samt frågor om identitet och landets sekulära arv.

Efter Ben Alis flykt skapades den första interimregeringen bestående både av tidigare regimmedlemmar och oppositionella. Regeringen påbörjade avvecklandet av Ben Alis polisstat, men demonstrationerna fortsatte och kraven på ännu radikalare reformer och "värdighet" för de marginaliserade regionerna ökade i styrka. Flera interimregeringar avgick och regimen pressades att avveckla säkerhetspolisen och Ben Alis gamla parti upplöstes, även om få tidigare regimmedlemmar ställdes inför domstol eller dömdes för brott. Medan demonstrationerna fortsatte hade delar av medelklassen börjat tröttna på det politiska kaoset och de konstanta strejkerna och krävde nu stabilitet (Zemni 2015).

De första fria valen för bildandet av en nationell konstituerande församling (NCA) hölls i oktober 2011. NCA fick i uppdrag att skriva en ny konstitution, samt utse en ny regering. Den stora vinnaren var *Ennahda* som fick nästan 40 procent och 89 platser av 217. *Ennahda* var det nyligen tillåtna islamistiska partiet som hade drabbats av svår förföljelse under både Bourguiba och Ben Ali och som hade letts i exil av Rached Ghannouchi. Efter valet bildades den så kallade Trojkan, ledd av presidenten, den tidigare människorättsadvokaten Moncef Marzouki och sammansatt av *Ennahda* och de två andra stora partierna. Den konstituerande församlingen och trojkan fick kämpa med alltmer självsäkra och välorganiserade civilsamhällegrupper och sociala rörelser som krävde inflytande över arbetet med att skriva en ny författning (Boubekeur 2018).

Medan demonstrationer och krav på ökad social rättvisa för fattiga landsortsregioner fortsatte, riktades mycket av den politiska och mediala uppmärksamheten i stället mot frågor om religion. Många aktivister, och tunisier i stort, chockades till en början över *Ennahdas* seger och fruktade att nationens "sekulära" arv var i fara. Dessa farhågor tycktes besannas då den framstående vänsterledare Chokri Belaid mördades den 6 februari 2013 av misstänkta islamister. När en annan vänsteraktivist, Mohammed Brahmi, mördades under sommaren ledde det till stora demonstrationer som krävde regeringens och *Ennahdas* avgång.

Den politiska krisen löstes slutligen genom den så kallade nationella kvartettdialogen, ledd av fackföreningsrörelsen UGTT. Kvartetten hjälpte till att medla mellan regeringen, demonstranter och civilsamhällesgrupper och garanterade en mer inkluderande hållning i arbetet med att utforma en konstitution (Merone 2015; Santini 2018).

När konstitutionen väl antogs den 26 januari 2014 hyllades den som en modell för regionen. Tunisien definierades som en civil stat (*dawla maadani*), regionerna lovades inflytande och kvinnors representation garanterades genom kvoter till parlamentet. Dessutom skrevs en hel mängd rättigheter in i konstitutionen, inklusive rätten till utbildning, arbete, hälsa, vatten, sport, kultur samt rättigheter för funktionsnedsatta. Konstitutionen innehöll till och med särskilda bestämmelser för historiskt marginaliserade områden. Politiskt var parterna måna om att undvika ett system med allt för stark presidentmakt. Särskilt *Ennahda*, vars medlemmar fängslats och torterats under Ben Ali, såg ett starkt parlament som ett skydd mot framtida förföljelse och makten delades mellan parlamentet, premiärministern och en direktvald president (Tamburini 2022: 3).⁸

Priset för konsensuspolitiken

Det parti som tjänade mest på den politiska krisen under 2013 och 2014 var det nyligen bildade *Nidaa Tounes*, som startats av den förre premiärministern Béji Caïd Essebsi. Den då 85 år gamle Essebsi hade varit politiskt aktiv både under Bourguiba och Ben Ali. *Nidaa* framställdes uttryckligen som en motvikt till *Ennahda*, och Essebsi spelade upp sin koppling till Bourguiba och den påtagliga nostalgi efter landsfadern, som växt sig allt starkare efter revolutionen (Zederman 2016). Essebsi presenterade sig själv som en "återgång till normalitet". Tonvikten lades på *Nidaa* som väktare av kvinnors rättigheter. Detta budskap visade sig vara framgångsrikt, särskilt bland medelklassen och kvinnorna (Boukhar 2017).

Parlaments- och presidentvalet i oktober 2014 fastställde *Nidaa Tounes* och *Ennahda* som de två dominerande politiska krafterna i Tunisien. *Nidaa Tounes* var den stora vinnaren efter valet med 85 platser i parlamentet och Essebsi vann presidentposten. *Ennahda* fick 69 plaster. Trots *Nidaas* kampanj mot *Ennahda* bildade de två partierna en koalitionsregering efter valet. Genom att använda sig av det välanvända tunisiska narrativet om "konsensus" kunde *Nidaa* legitimera ett samarbete med sin rival.

Ifråga om sociala och ekonomiska frågor representerade *Ennahda-Nidaa Tounis* regering en fortsättning på *status quo* (Santini 2018: 29). Konsensus kring den ekonomiska politiken innebar att man fortsatte den gamla praxisen med samtidig liberalisering och statsexpansion. Trots upprepade varningar från Världsbanken och påtryckningar från EU och Internationella valutafonden för att minska den tunisiska statens offentliga utgifter, fortsatte staten att subventionera arbetskraft. Detta innebar ytterligare påfrestningar på den redan

8 Konstitutionen krävde att konflikter mellan de två exekutiva aktörerna skulle lösas av en konstitutionell domstol, som på grund av politisk låsning dock aldrig tillsattes.

bräckliga ekonomin, som hade drabbats hårt av revolutionens omvälvningar, men insatserna var inte heller tillräckliga för att absorbera de många unga arbetslösa. Arbetslöshetssiffrorna fortsatte att stiga för ungdomar, både med och utan examensbevis (Robbins 2017; Yerkes 2019).

Efter revolutionen började olika radikala islamistiska grupper att växa sig starka och många unga män lämnade landet för att slåss mot *Baath*-regimen i Syrien. När dessa började återvända till Tunisien uppstod det rädsla för ökad inhemsk terrorism. 2015 skedde två stora terrorattacker, en mot Bardomuséet i Tunis och en på en turistort i Sousse. Attackerna samt terroristaktiviteter både i gränsområdet till Libyen och Algeriet innebar att trycket på att reformera den tunisiska säkerhetssektorn minskade kraftigt. De unga männen från marginaliserade regioner gick från att bli hyllade som revolutionens hjältar till att återigen behandlas med misstänksamhet. *Nidaas* maktövertagande innebar samtidigt att polisen och inrikesministeriet åter fick tillbaka en del av den legitimitet som gått förlorad under revolutionen (Merone 2015).

Samarbetet mellan *Ennahda* och *Nidaa Tounis* både hyllades och kritiserades. Å ena sidan ser demokratiseringsforskare ofta politisk konsensus som en ovanlig men viktig stabiliserande kraft. Thomas Carothers skriver:

Tunisia's ruling coalition between the two major forces, the secular Nidaa Tounes party and the Islamist-oriented Ennahda party, is rare. Usually when a country has a significant division in its sociopolitical life, whether it is along political, religious, ethnic, tribal, social class, or ideological lines, this usually dominates the transition and becomes the thing that threatens to rip the country apart (2018: 5).

Å andra sidan har flera tunisiska statsvetare hävdad att samarbetet har lett till ett försvagande av demokratin genom att två partier monopoliserat makten. Anouar Boukhars:

The old authoritarian discourse emphasising stability and law and order has regained credence. The repressive habits of the police and security services are also back in full swing. The outlook for democratic stability darkens as the chasm between ordinary citizens and political elites expands (2017: 257).

Även om samarbetet de politiska eliter emellan minskade risken för politiskt kaos och våld, försvårade det de nödvändiga reformerna av de gamla institutionerna, minskade transparensen och ledde till politisk låsning och kohandel (Boubekeur 2018: 108). En konsekvens av detta var att unga fortsatt exkluderades från den politiska processen och under hela den post-revolutionära perioden efter 2011 fortsatte protesterna.

De flesta ägde rum i de inre och södra delarna av landet. De har ofta varit små och lokala men en del har kommit att anta större format. Staten har hanterat protesterna genom att utlova ekonomiskt stöd, men också genom tillfällig polisbrutalitet, om än aldrig i den omfattning som under Ben Alis tid vid makten. När det utlovade stödet uteblivit har demonstrationerna påbörjats på nytt (Merone 2015; Feltrin 2018).

Den 25 juli 2019 avled president Béji Caïd Essebsi hastigt, 92 år gammal, och landets konsensuspolitik fick ett abrupt slut. Det utlystes nyval och då ingen kandidat fick majoritet stod den andra valomgången av presidentvalet i oktober 2019 mellan Kais Saied och Nabil Karoui – två politiska nykomlingar som båda saknade anknytning till etablerade politiska partier. De kritiserade den styrande eliten, "etablissemanget", och betonade behovet av att utveckla de inre regionerna. Karoui, en välkänd affärsman och mediemogul med kopplingar till Berlusconi, hade nyligen släppts från fängelset efter att ha fällts för penningtvätt och skatteflykt. Hans motståndare, Kais Saied, en 61-årig professor i konstitutionell rätt med en konservativ och strikt framtoning, hade i stället rykte om sig att vara ärlig. Han förordade ett nytt politiskt system, utan politiska partier, som innebar större makt till presidenten och till regionerna. Kritikerna anklagade honom för att vara antidemokratisk. Saied vann överlägset och fick närmare 73 procent av rösterna.

Det var ett val med ovanligt högt deltagande, särskilt bland de unga, en grupp där Kais Saied fick 90 procent av rösterna. En av hans första handlingar som president var att bege sig till Kasserine och Gafsa och träffa ungdomar och ungdomsgrupper. Det gav hopp om att de ungas röst äntligen skulle höras. Istället har Kais Saieds presidentskap kantats av fortsatt ekonomisk kris och demokratiska bakslag, där parlamentet avskaffats, konstitutionen skrotats och oppositionella satts i fängelse.

Demokratins tomma plats

Hur kan vi förstå Kais Saieds forstatta popularitet bland unga, trots hans tilltagande auktoritarism?

Under mina fältstudier bland unga män i Gafsa och Kasserine fick jag inblick i demokratiseringens ofta motsägelsefulla dynamik. I kaféer och andra offentliga platser över landet satt unga och gamla och livligt diskuterade politik. Det klagades högljutt över presidenter och andra högt uppsatta politiker. Det fanns med andra ord inte längre några tecken på en rädsla för att uttala sig offentligt. Dessutom protesterade och demonstrerade unga var och varannan dag. Samtidigt fanns en tydlig och utbredd föreställning om att Tunisien sedan revolutionen blivit våldsammare, gatorna smutsigare, människor fattigare och politikerna och statsanställda mer korrupta. Jag fick ofta höra frågan "Vad har hänt med Tunisien? Var kom allt detta kaos ifrån?" Den postrevolutionära

perioden kom alltmer att associeras med anarki, våld, korruption och kaos. Hur ska kontrasten mellan ökad politisk frihet och förhöjd känsla av osäkerhet förstås?

För en del unga män var det tydligt att demokrati i sig inte lett till fler problem utan i stället gjort problemen mer synliga. En ung man, Ali, som jobbade för en civilsamhällesorganisation i Gafsa berättade: ”Vi ska inte tro att det var bättre förr. Innan var allting gömt: allt våld, alla stölder och brott. Media rapporterade ingenting. Nu ser och hör vi allt och tror att det beror på demokrati.” Ahmed, en annan ung man, uttryckte liknande åsikter: ”Ben Ali ljög för folket och vi trodde på honom. Att Tunisien var ett välutvecklat land utan problem. Men det var en dröm. Det var inte sant. Om det varit det hade vi aldrig gjort uppror.” En del, både vänsteraktivister och *Ennahda*-supporters, var övertygade om att det handlade om den ”djupa staten”, som medvetet skapade kaos i syfte att förbereda för det auktoritära systemets återkomst.

För andra var det upplevda kaoset i stället ett tecken på att tunisier inte var redo för demokrati. ”Vi kan inte förstå skillnaden mellan frihet och anarki”, sade en ung man, och ”vi är inte redo för riktig frihet”. För de flesta var själva osäkerheten kring vad som hände och varför, en del av den övergripande känslan av instabilitet.

Ett sätt med vilket dessa upplevelser av kaos och instabilitet kan förstås är Claude Leforts föreställning av demokrati. Lefort ser demokrati som en destabilisering av makt och menar att i demokratin finns en inbyggd symbolisk osäkerhet, det han kallar *demokratins tomma plats*, som uppstår ur och i demokratins offentliga rum. Han skriver:

Democracy is instituted and sustained by *the dissolution of the markers of certainty*. It inaugurates a history in which people experience a fundamental indeterminacy as to the basis of power, law and knowledge, and as to the basis of relations between *self* and *other*, at every level of social life (1988: 19, kursiv från originalet).

Instabilitet, menar Lefort, är en del av själva det demokratiska varat. Det finns inte längre en kung/ledare/politiskt parti som konstituerar ordningen genom sin egen person. I kontrast till en auktoritär ordning är det oförmågan att representera makt, samhället och folket på något enhetligt sätt, i Leforts term ”som en kropp”, som utmärker demokrati som politisk form. Folket kan visserligen representeras politiskt, men denna representation är alltid öppen att bestridas. Då alla kan tala fritt har ingen person eller organisation monopol över det offentliga samtalet. Lefort skriver: ”Power becomes and remains democratic when it proves to belong to no one” (1988: 27). Det är det konstanta sökandet efter sin egen grund som definerar demokrati, ”democracy is constantly in search of its own foundations” (1988: 229). I det ögonblick folket helt och

hållet kan sägas representeras har demokratin gått förlorad. Den inneboende instabiliteten i demokratin kan enligt Lefort delvis institutionaliseras och neutraliseras, men försvinner aldrig helt. Även i etablerade demokratier menar Lefort att medborgarna är "doomed to be tormented by a secret uncertainty" (1988: 180).

Jag argumenterar för att i transitionsprocesser, i övergången från det auktoritära till det demokratiska, är denna instabilitet mindre "osynlig" och i stället kommer den att förkroppsligas i vardagslivet som en stark känsla av kaos och oordning. Snarare än att endast se demokratisering som en rörelse mot demokrati, bör den även ses som ett framhävande av demokratins inneboende instabilitet.

Demokratisens fria rum öppnar upp för verklig politisk frihet. För Lefort är det offentliga rummet och möjligheten att tala fritt definierande för demokratin, men för de unga männen har de narrativ som frodas i det offentliga samtidigt kommit att förstärka känslan av osäkerhet och instabilitet. "Vad är det som händer?", blir den allt vanligare reaktionen. Det är under dessa *sköra* övergångsperioder perioder som demokratin är särskilt bräcklig. Detta innebär inte på något entydigt sätt att allt faktiskt var bättre under diktaturen – utan endast att konflikter och problem inte var lika synliga. Instabilitet och upplevelsen av osäkerhet hotar dock att skapa en nostalgi i förhållande till det auktoritära, en nostalgi som alltmer omtolkas som en period av ordning och reda. Som Ahmed berättade, så var de officiella narrativen under Ben Ali inte sanna, men de representerade genuina förhoppningar bland befolkningen: förhoppningar om ett utvecklat, välordnat och välbärgat Tunisien.

Övergången till ett mer öppet samhälle blir ett traumatiskt uppvaknande ur en kollektiv villfarelse. Genom att fritt kunna ge uttryck åt problem och frustrationer i det offentliga blir dessa synligare och upplevs därför som mer verkliga. Detta ska inte tolkas som att demokratiseringen inte också i många fall har gett upphov till nya problem och utmaningar, men om samhället verkligen har blivit mer våldsamt och korrupt går i någon mening inte att svara på, då den tidigare auktoritära ordningen definierades av närmast total kontroll av all nationell media. Osäkerheten kring om demokrati ger *upphov* till mer korruption och våld eller om det offentliga rummet endast ger utrymme för att tala om dessa problem, är i sig en del av den demokratiska osäkerheten.

Paradoxalt nog har rätten att uttrycka sig fritt och att demonstrera ökat känslan av maktlöshet bland en del unga tunisier. Som Mounir, en ung man uttrycker det: "Innan revolutionen var vi rädda för staten. Men staten var också rädd för oss. Nu är vi inte rädda för staten längre. Men staten bryr sig inte längre om oss. Vi skriker högt och demonstrerar. Men ingen lyssnar." Staten må nu vara mer representativ, den styrs av folkvalda, men för de unga i periferin upplevs den fortfarande som abstrakt och avlägsen, men nu mer som en aktör som inte längre lyssnar, inte ens i förtryckande syften. Känslan av att vara lämnad

åt sitt eget öde är särskilt destabiliserande för dem som redan lever utsatta och osäkra liv.

Demokrati som värdighet

Upplevelsen av den tunisiska demokratiseringsprocessen som destabiliserande kan kontrasteras med de unga männen förväntan på demokrati och vad demokrati anses vara. Många ser demokrati som mer än fria val och en öppen offentlighet. Demokrati är ett system där staten kan, och ska, tillhandahålla arbete och trygghet. Som Saif från Kasserine berättar: ”Det vi har är inte riktigt demokrati, utan ett system som gynnar de rika.” Vad är demokrati, frågar jag. ”Demokrati är rättvisa och värdighet i det vardagliga livet. Inte bara val vart fjärde år. Demokrati är en stat som lyssnar på oss. Som i Europa. Som i Sverige.” Saif menar att demokrati kräver en stat som är lyhörd, inte bara representativ. Att många tunisier inte ser landet som fullt demokratiskt bekräftas av opinionsundersökningar gjorda av Arab Barometer:

First, most Tunisians believe that their country is far from being fully democratic. When asked to place the level of democracy in Tunisia on a scale of zero to 10, with zero being a complete auto-cruacy and 10 a complete democracy, the average score was 5.0 (Robbins 2017: 2).

Demokrati, åtminstone för unga män i periferin, kopplas till en realisering av de förväntningar på staten som artikulats både implicit och explicit allt sedan Bourguibas tid. Demokrati associeras till en paternalistisk modell av en stat som kan tillhandahålla värdighet, förstått som social och ekonomisk trygghet.⁹

Det finns en uppenbar motsättning mellan uppfattningen om demokrati som värdighet och synen på transitionsprocessen som otrygghetsskapande. Särskilt för de unga männen, vars liv redan före revolutionen präglades av svåra levnadsförhållanden, blir demokratiseringen ytterligare ett osäkerhetsmoment. De lever ett liv i ekonomisk och social otrygghet, där många är utan arbete, eller arbetar i den informella sektorn, och därför inte har råd att gifta sig och bilda familj, det vill säga att ”bli vuxna”. De fortsätter att demonstrera och kräva det som de anser är sin rätt: ett ”riktigt” demokratiskt system som kan garantera ett värdigt liv. Men de ser sig alltmer som övergivna.

Västerländskt stöd till Tunisien genom EU och Internationella valutafonden har sedan revolutionen främst fokuserats på institutionella aspekter av demokratisering och civilsamhälle, samt att bygga upp Tunisien militär för att bekämpa terrorism och kontrollera migrantflödet till Europa (Shah & Dalton

9 Om andra grupper har liknande förväntningar är en öppen fråga; det är fullt möjligt att värdighet förstått som socioekonomisk trygghet är kopplat till graden av utsatthet.

2020); betydligt mindre fokus har lagts på att skapa ekonomisk trygghet för de mest utsatta (Dimitrovova & Novakova 2015; Mitra 2022).

För många unga är social rättvisa, arbete och värdighet inte aspekter som är viktiga för att *skydda* demokratin, utan snarare en väsentlig *del* av demokratin. Det går att argumentera för att de unga missförstått vad demokrati verkligen är, att de förväxlar demokrati och utveckling. Men att ignorera deras upplevelser och förväntningar riskerar att underminera transitionsprocessen och förstärka deras känsla av utsatthet, vilket var ett av skälen till att så många flockades kring Kais Saeid och hans löften om en stat som äntligen lyssnade på de unga och marginaliserade.

Avslutning

Denna artikel förordar att vi i en analys av en transitionsprocess förutom sedvanliga tolkningar av demokrati också bör uppmärksamma människors förväntningar och förståelse av begreppet. I fallet med unga män från marginaliserade områden av Tunisien är demokrati ett politiskt system som tillhandahåller trygghet och värdighet. Folkvalda regeringars ovilja eller oförmåga att skapa detta förklarar delvis den omfattade besvikelsen och ilskan bland unga runtom i landet.

Om vi dessutom accepterar Leforts karakteristik av demokrati som symbolisk instabilitet, innebär det att vi bör vara särskilt uppmärksamma på de aspekter av demokratiseringsprocesser som riskerar att förstärka upplevelsen av just otrygghet och brist på ordning. Hur denna känsla av instabilitet kommer till uttryck bland olika grupper och i olika delar av befolkningen kan inte antas på förhand. Det kräver ett historiskt perspektiv på relationen mellan den specifika staten och dess medborgare för att fånga dessa upplevelser och förväntningar. För unga män i Tunisien finns en stark förväntan på en stat som kan åstadkomma jobb och skapa värdighet. Istället har tio år av fortsatt ekonomisk åtstramningspolitik och ökande ojämlikheten kommit att förstärka känslan av otrygghet bland särskilt utsatta grupper. Därmed bör vi inte förvånas över att många unga tunisier önskar sig bort från det som upplevs som ineffektiva och käbblande parlamentariker. Den auktoritära tystnaden med dess illusion av stabilitet och säkerhet lockar alltjämt.

Litteraturförteckning

- Alexander, Christopher, 1997. "Back From the Democratic Brink: Authoritarianism and Civil Society in Tunisia", *Middle East Report* Oct 1, s. 34-38.
- Anderson, Lisa, 1986. *The State and Social Transformation in Tunisia and Libya, 1830-1980*. Princeton: Princeton University Press.

- Ayeb, Habib, 2011. "Social and political geography of the Tunisian revolution: the alfa grass revolution", *Review of African Political Economy* 38, s. 467-479.
- Ayubi, Nazih, 1996. *Over-stating the Arab state: Politics and Society in the Middle East*. London: IB Tauris.
- Bellin, Eva, 2013. "Drivers of Democracy: Lessons from Tunisia", *Middle East Brief* 75, s. 1-10.
- Boubekeur, Amel, 2018. "Islamists, secularists and old regime elites in Tunisia: bargained competition", s. 107-127 i Wimmen, Heiko & Asseburg, Muriel (red.), *Dynamics of Transformation, Elite Change and New Social Mobilization*. New York: Routledge.
- Boukhars, Anouar, 2017. "The Fragility of Elite settlements in Tunisia", *African Security Review* 26(3), s. 257-270.
- Boughzala, Mongi, 2013. *Youth Employment and Economic Transition in Tunisia*. Washington: Brookings Institution.
- Camau, Michel & Vincent Geisser, 2004. *Habib Bourguiba. La trace et l'héritage*. Paris: Karthala Editions.
- Carothers, Thomas, 2018. "Tunisia in Transition. A Comparative View", *Project on Middle East Democracy*. Carnegie Endowment for International Peace (30).
- Collier, Ruth Berins, 1999. *Paths Toward Democracy: The Working Class and Elites in Western Europe and South America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Courbage, Youssef & Emmanuel Todd, 2014. *A Convergence of Civilizations: The Transformation of Muslim Societies Around the World*. New York: Columbia University Press.
- Diamond, Larry, 1999. *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore: JHU Press.
- Dimitrova, Bohdana & Novakova, Zuzana, 2015. "Re-thinking the EU's development paradigm: views from Morocco and Tunisia", *EPC Policy Brief* 12.
- Durac, Vincent & Cavatorta, Francesco, 2009. "Strengthening Authoritarian Rule through Democracy Promotion? Examining the Paradox of the US and EU Security Strategies: The Case of Bin Ali's Tunisia", *British Journal of Middle Eastern Studies* 36(1), s. 3-19.
- Feltrin, Lorenzo, 2018. "The Struggles of Precarious Youth in Tunisia: The Case of the Kerkennah Movement", *Review of African Political Economy* 45(155), s. 44-63.
- Fulco, Carmen & Giampaolo, Mattia, 2023, "The Neoliberal Cage: Alternative Analysis of the Rise of Populist Tunisia", *Middle East Critique*, s. 1-26.
- Grugel, Jean & Matthew Louis Bishop, 2013. *Democratization: a critical introduction*. London: Bloomsbury Publishing.
- Haouas, Ilham, Sayre, Edward & Yagoubi, Mahmoud, 2012. "Youth Unemployment in Tunisia: Characteristics and Policy Responses", *Topics in Middle Eastern and North African Economies* 14.
- Hermassi, Elbaki, 1986. "State-building and Regime Performance in the Greater Maghreb", s. 75-88 i Salamé, Ghassan (red.), *The Foundations of the Arab State*. New York: Croom.
- Hibou, Beatrice, 2006. "Domination & Control in Tunisia: Economic Levers for the Exercise of Authoritarian Power", *Review of African political economy* 33(108), s. 185-206.
- Hibou, Beatrice, 2011. *The Force of Obedience*. Cambridge: Polity.

- Huntington, Samuel P., 2012. *The Third Wave: Democratization in the late 20th Century*. Vol. 4. Oklahoma: University of Oklahoma Press.
- İşleyen, Beste, 2015. "The European Union and neoliberal governmentality: twinning in Tunisia and Egypt", *European Journal of International Relations* 21(3), s. 672-690.
- Kashina, Anna, 2022. "Tunisia. Revolution of Ballot Boxes?", s. 137-167 i Issaev, Leonid & Korotayev, Andrey (red.), *New Wave of Revolutions in the MENA Region. Perspectives on Development in the Middle East and North Africa (MENA) Region*. Springer: Cham.
- King, Stephen J., 2003. *Liberalization Against Democracy: the local politics of economic reform in Tunisia*. Bloomington: Indiana University Press.
- King, Stephen J., 2009. *The New Authoritarianism in the Middle East and North Africa*. Bloomington: Indiana University Press.
- Krämer, Gudrun, 1994. "The Integration of the Integrist", s. 200-227 i Salamé, Ghassan (red.), *Democracy without Democrats*. London: IB Tauris.
- Lefort, Claude, 1988. *Democracy and Political Theory*. Oxford: Polity Press.
- Lipset, Seymour Martin, 1959. "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", *American Political Science Review* 53(1), s. 69-105.
- Meddeb, Hamza, 2020. *Tunisia's Geography of Anger: Regional Inequalities and the Rise of Populism*. Carnegie Middle East Center.
- Merone, Fabio, 2015. "Enduring Class struggle in Tunisia: The Fight for Identity Beyond Political Islam", *British Journal of Middle Eastern Studies* 42(1), s. 74-87.
- Mitra, Ankushi, 2022. "Examining the 'developmentalisation' of humanitarian response: the politics of migration and development in Tunisia", *Third World Quarterly* 44(2), s. 337-355.
- Murphy, Emma, 1999. *Economic and Political Change in Tunisia: From Bourguiba to Ben Ali*. London: Palgrave Macmillan.
- O'donnell, Guillermo, Schmitter, Philippe C. & Whitehead, Laurence, 2013. *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore: JHU Press.
- Paciello, Maria Cristina, Pepicelli, Renata & Pioppi, Daniela, 2016. *Youth in Tunisia: Trapped Between Public Control and the Neo-liberal Economy*. Power Youth Working Paper 6.
- Perkins, Kenneth, 2014. *A History of Modern Tunisia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Przeworski, Adam, 2004. "Democracy and Economic Development", s. 300-324 i Mansfield, Edward & Sisson, Richard (red.), *The Evolution of Political Knowledge. Democracy, Autonomy, and Conflict in Comparative and International Politics*. Columbus: Ohio State University Press.
- Qadir, Shahid, Christopher Clapham & Barry Gills, 1993. "Sustainable Democracy: Formalism vs Substance", *Third World Quarterly* 14(3), s. 415-422.
- Redissi, Hamadi, 2014. "The Decline of Political Islam's Legitimacy: The Tunisian Case", *Philosophy & Social Criticism* 40(4-5), s. 381-390.
- Rudebeck, Lars, 1967. *Party and People: a study of political change in Tunisia*. Doctoral dissertation, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Robbins, Michael, 2017. "Youth, Religion and Democracy After the Arab Uprisings: Evidence from the Arab Barometer", *The Muslim World* 107(1), s. 100-126.

- Santini, Ruth Hanau, 2018. *Limited Statehood in Post-Revolutionary Tunisia. Citizenship, Economy, Security*. London: Palgrave Springer.
- Schmitter, Philippe C., 1974. "Still the Century of Corporatism", *The Review of Politics* 36(1), s. 85-131.
- Schraeder, Peter J. & Redissi, Hamadi, 2011. "The Upheavals in Egypt and Tunisia: Ben Ali's Fall", *Journal of Democracy* 22(3), s. 5-19.
- Schumpeter, Joseph, 1950. *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper Perennial Modern Classics.
- Seddon, David, 1989. "Riot and Rebellion in North Africa: Political Responses to Economic crisis in Tunisia, Morocco and Sudan", s. 114-135 i Berberoglu, Berch (red.), *Power and Stability in the Middle East*. London: Zed Books.
- Shah, Hijab & Dalton, Melissa, 2020. "The Evolution of Tunisia's Military and the Role of Foreign Security Sector Assistance", *Carnegie Middle East Center* 29.
- Tamburini, Francesco, 2022. "How I Learned to Stop Worrying and Love Autocracy': Kais Saied's "Constitutional Self-Coup" in Tunisia", *Journal of Asian and African Studies*, (online first).
- Willis, Michael, 2014. *Politics and Power in the Maghreb: Algeria, Tunisia and Morocco from Independence to the Arab Spring*. Oxford: Oxford University Press.
- White, Gregory, 2001. *A Comparative Political Economy of Tunisia and Morocco: On the Outside of Europe Looking In*. New York: Suny Press.
- Yerkes, Sarah, 2017. *Where Have all the Revolutionaries Gone?* Center for Middle East Policy, Brookings Institution.
- Zakhour, Karim, 2020. *While We Wait: Democratization, State and Citizenship among Young Men in Tunisia's Interior Regions*. Doctoral dissertation, Department of Political Science, Stockholm University.
- Zayzafoon, Lamia Ben Youssef, 2005. *The Production of the Muslim Woman: Negotiating Text, History, and Ideology*. Lanham, Md: Lexington Books.
- Zederman, Mathilde, 2016. "The Hegemonic Bourguibist Discourse on Modernity in Post-revolutionary Tunisia", *Middle East Law and Governance* 8(2-3), s. 179-200.
- Zemni, Sami, 2015. "The Extraordinary Politics of the Tunisian Revolution: The Process of Constitution Making", *Mediterranean Politics* 20(1), s. 1-17.
- Zghal, Abdelkader, 1973. "The Reactivation of Tradition in a Post-Traditional Society", *Daedalus*, s. 225-237.